

պետություններ, որոնց հիմքը կազմում էր մեկ միասնական էթնոսը, և դրանք էին, որ առավել կենսունակ դուրս եկան, ի վիճակի լինելով դիմագրավելու ամեն տեսակի քաղաքական ու ռազմական արհամարհանքների, և դրանց բովում ամրապնդվելու ու կոփվելու, և ոչ՝ թուլանալու ու փլվելու: Այդպիսի պետություններից մեկն էր Մեծ Հայքը¹⁰⁰,

5. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԱՐՏԱՇԵՍ Ա-Ի ՀԱՋՈՐԴՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Արտաշեսի հաջորդները: Տիմարքոսի միջադեպից հետո Արտաշեսի մասին այլևս տեղեկություններ չունենք: Ենթադրվում է, որ նա մահացել է շուրջ 160 թվականին, բայց սա, իհարկե, պայմանական տարեթիվ է: Արտաշեսը կարող է դրանից հետո ևս մի շարք տարիներ թագավորած լինել:

Արտաշեսը, ըստ հորինացու մոտ պահպանված ավանդության, ունեցել է վեց որդի՝ Արտավազդ, Վրույր, Մաթան, Զարեհ, Տիրան, Տիգրան, որոնցից երեքը՝ Արտավազդը, Տիրանը և Տիգրանը, հաջորդաբար թագավորել են հորից հետո: Վաղուց արդեն նշված է, որ այս տեղեկությունները բավական մոտ են պատմական իրականությանը¹⁰¹, Միանգամայն հավանական է, որ Արտաշեսի որդիներից մեկը անվանվեր Զարեհ, քանի որ Արտաշեսի հայրը հենց այդ անունն էր կրում¹⁰², Ինչ վերաբերում է գահի վրա Արտաշեսին հաջորդած նրա որդիներին, ապա այլ աղբյուրներում հիշատակվում են Արտավազդը՝ որպես մ. թ. ա. II դարի վերջերի հայոց թագավոր¹⁰³, և Տիրանը՝ Տիգրան ձևով՝ որպես Տիգրան Բ-ի հայր¹⁰⁴:

Այս երկու իշխողների՝ Արտավազդ Ա-ի և Տիգրան Ա-ի ժամանակաշրջանը, ըստ երևույթին, համեմատաբար հանգիստ է եղել, հարուստ չի եղել արտաքին իրադարձություններով ու պատերազմներով, որի մասին վկայում է նաև նրանց իշխանության երկարատևությունը՝ շուրջ 60 տարի: Միևնույն ժամանակ նրանք իշխել են միջազգային իրավիճակի արմատական փոփոխության, Առաջավոր Ասիայի քաղաքական ուժերի նոր տեղաբաշխման շրջանում: Այն ուժը, որը նոր-նոր սկսել էր դրսևորվել Արտաշեսի ժամանակ և որի հետ վերջինս չհասցրեց որևէ շփման մեջ մտնել, այսինքն՝ Պարթևական պետությունը, ըստ ամենայնի ծավալվեց նրա մահվանից հետո: Նրա ախոյանը, սակայն, մ. թ. ա. II դարում դեռևս Հայաստանը չէր, այլ Սելևկյան պետությունը:

Պարթև Արշակունիների թագավորությունը: Մ. թ. ա. շուրջ 250 թվականին արևելքից ներխուժած պարսերի ցեղը հաստատվում է Կասպից ծովից հարավ-արևելք ընկած երկրամասում՝ և 247 թվականին նրա առաջնորդ Արշակը թագա-

¹⁰⁰ Տե՛ս С. Т. Еремян, Основные черты общественного строя Армении в эллинистическую эпоху, ИАНАОН, 1948, № 11, էջ 44—45:

¹⁰¹ Տե՛ս Հ. Մանեղյան, Քննական տեսություն, հատ. Ա., էջ 135:

¹⁰² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 131:

¹⁰³ Տե՛ս Just., XXXIII, 31:

¹⁰⁴ Տե՛ս App., Syr., 48: հորինացու հիշատակած Տիգրանը թերևս նույն Տիգրան Բ-ն է, Արտաշեսի թոռը, որ ավանդության մեջ դարձել է նրա որդին: Տե՛ս Հ. Մանեղյան, Քննական տեսություն, հատ. Ա., էջ 135:

վոր է հայտարարվում: Արշակը եռանդուն գործողություններով ընդարձակում է իր երկիրը և կարողանում է դիմագրավել Սելևկոս Բ-ի ճնշմանը, որը ստիպված է լինում ճանաչել նրա ինքնուրույնությունը՝ իր գերիշխանության ներքո: Մոտ 217 թվականին Արշակ Ա-ին հաջորդում է Արշակ Բ-ը¹⁰⁵, Անտիոքոս Գ-ի արևելյան արշավանքի ժամանակ նա հպատակվում է, բայց նրա հաջորդները՝ Փրիապատիոսը (191—176) և Հրահատ Ա-ը (176—171) Մագնեսիայի մոտ Ան-

Մինդատ Բ-ի (123—87) դրամը

տիոքոսի կրած պարտությունից հետո սկսում են իրենց ազատ զգալ: Սրանց փոխարինած Միհրդատ Ա Մեծը (171—138) դառնում է պարթևական աշխարհակալության հիմնադիր: Տիմարքոսի անկումից հետո նա ձեռնարկում է Մեդիայի թագավորության նվաճման գործը և մի քանի տարի անց հաջողության հասնում¹⁰⁶:

Ճանապարհը դեպի արևմուտք պարթևների համար արդեն բաց էր, բայց նրանք մեծ հոգսեր ունեին արևելքում, որտեղ շարժման մեջ էին մտել քոչվորական ցեղերի խոշոր զանգվածներ¹⁰⁷: Միհրդատ Բ-ին հաջողվել էր ամրապնդել արևելյան սահմանները և 145 թվականին նա սկսում է իր առաջխաղացումը դեպի արևմուտք, առնում է Տիգրիսյան Սելևկիան, նվաճում Բաբելոնիան, գրավում է Շոշը (Սուզան): Սելևկյան Դեմետրիոս Բ նիկատորը (145—140) փորձում է վերականգնել իր տերության սահմանները, բայց մասնակի հաջողություններից հետո պարտություն է կրում և գերի ընկնում պարթևներին: Սրա եղբայր Անտիոքոս Սիդետեսը (138—129) 130 թվականին արշավում է

¹⁰⁵ Այսպես է ներկայանում առաջին երկու պարթև Արշակունի թագավորների ժամանակագրությունը ըստ նոր ուսումնասիրությունների. տե՛ս J. Wolski, Arsace I le fondateur du royaume parthe, "Eos", XXIX, 2 (1938), էջ 165 և հաջ.: Նույնի՝ Arsace II et la généologie des premiers Arsacides, "Historia", Bd. IX April, 1962, Heft 2, էջ 138 և հաջ.:

¹⁰⁶ Տե՛ս N. Debevoise, A Political History of Parthia, Chicago, 1938, էջ 21.

¹⁰⁷ Տե՛ս P. J. Junge, Parthia, Pauly-Wissowa-Kroll, Realenzyklopädie, 36. Halbband, 1949, էջ 1008—2029.

պարթևների դեմ, բայց նորից անհաջող: Երեք ճակատամարտերում հաղթանակ տանելուց հետո, չորրորդում նրա զորքերը ջախջախվում են և ինքը սպանվում է:

Սրանով հիմնականում Սելևկյանների դիմադրությունը կտրիված էր:

Պարթև Միհրդատ Բ-ը (մ. թ. ա. 123—87) ևս մի քանի հաջող արշավանքներ է կատարում դեպի արևմուտք և պարթևների տերության սահմանագիծը հասցնում մինչև Եփրատ¹⁰⁸: Համաձայն Հուստինոսի հաղորդման, Միհրդատ Բ-ը պատերազմել է նաև հայոց թագավոր Արտավազդի դեմ¹⁰⁹ և պատանդ պերցրել թագաժառանգ Տիգրանին:

Սրանով ավարտվում է պարթևների աշխարհակալական ձգտումների իրականացման առաջին փուլը: Այն կանգ առավ, ինչպես կտեսնենք, դեմ առնելով մի այլ երկրի՝ ստրկատիրական Հայաստանի հզորացմանը և աշխարհակալական ձգտումներին, որոնց իրականացնողը եղավ Տիգրան Բ-ը:

¹⁰⁸ *Strabo* N. Debevoise, A Political History of Parthia, էջ 266 և հաջ., P. J. Junge, Parthia, նույն տեղում:

¹⁰⁹ *Strabo Just.*, XXXIII, 3, 1; LXII, 2, 6: